Tijorat banklarining korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini baholash

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi Abduraxmanov Farrux Talipjanovich

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarining korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini baholashning nazariy hamda uslubiy masalalari yoritilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston bank tizimining 2021–2024-yillardagi ma’lumotlari asosida yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi, ularning tarkibiy o‘zgarishlari, investitsion kreditlarning ulushi, kredit sifati va rentabellik ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Baholashning integral yondashuvi taklif etilib, unda hajm, tarkib, sifat va samaradorlik mezonlari o‘zaro uyg‘unlashtirilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, korporativ kredit portfelining o‘sishi asosan ekstensiv xarakterga ega bo‘lib, resurs bazasining qisqa muddatliligi investitsion moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishni cheklamoqda. Olingan natijalar asosida tijorat banklarining investitsion faolligini oshirish, resurs bazasini mustahkamlash va korporativ kreditlash samaradorligini yaxshilashga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banki, korporativ kreditlash, investitsion moliyalashtirish, kredit portfeli, muammoli kreditlar, kapital yetarliligi, resurs bazasi, loyihaviy moliyalashtirish, kredit riski, samaradorlikni baholash

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические и методические вопросы оценки деятельности коммерческих банков в сфере корпоративного кредитования и инвестиционного финансирования. На основе данных банковской системы Узбекистана за 2021–2024 годы проанализированы объём кредитов, предоставленных юридическим лицам, структурные изменения кредитного портфеля, доля инвестиционных кредитов, качество кредитов и показатели рентабельности. Предложен интегральный подход к оценке, объединяющий критерии объёма, структуры, качества и эффективности. Результаты анализа показывают, что рост корпоративного кредитного портфеля носит преимущественно экстенсивный характер, в то время как краткосрочный характер ресурсной базы ограничивает возможности расширения инвестиционного финансирования. На основе полученных результатов разработаны предложения, направленные на повышение инвестиционной активности коммерческих банков, укрепление их ресурсной базы и повышение эффективности корпоративного кредитования.

Ключевые слова: коммерческий банк, корпоративное кредитование, инвестиционное финансирование, кредитный портфель, проблемные кредиты, достаточность капитала, ресурсная база, проектное финансирование, кредитный риск, оценка эффективности.

Abstract. The article examines theoretical and methodological issues related to assessing the corporate lending and investment financing activities of commercial banks. Based on data from the banking system of Uzbekistan for 2021–2024, the study analyzes the volume of loans provided to legal entities, structural changes in the loan portfolio, the share of investment loans, loan quality, and profitability indicators. An integrated assessment approach is proposed, combining criteria related to volume, structure, quality, and efficiency. The results indicate that the growth of the corporate loan portfolio is predominantly extensive in nature, while the short-term structure of the resource base limits opportunities for expanding investment financing. Based on the findings, proposals have been developed to enhance the investment activity of commercial banks, strengthen their resource base, and improve the efficiency of corporate lending.

Keywords: commercial bank, corporate lending, investment financing, loan portfolio, non-performing loans, capital adequacy, resource base, project financing, credit risk, efficiency assessment.

Bank tizimi milliy iqtisodiyotda kapitalni qayta taqsimlashning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususiy sektor ulushining kengayishi va ishlab chiqarishni modernizatsiyalash vazifalari tijorat

banklarining korporativ mijozlarga xizmat ko‘rsatish salohiyatiga yuqori talab qo‘ymoqda. Bunday sharoitda banklarning korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini obyektiv baholash dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

Korporativ kreditlash bank tomonidan yuridik shaxslarga aylanma mablag‘larni to‘ldirish, joriy faoliyatni moliyalashtirish maqsadida beriladigan kredit munosabatlarini qamrab olsa, investitsion moliyalashtirish asosiy kapitalni yangilash, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish va uzoq muddatli loyihalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan resurslar oqimini ifodalaydi. Ushbu ikki yo‘nalish o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ular risk darajasi, muddat tuzilmasi va resurs manbalari jihatidan sezilarli farq qiladi. Shu bois ularni yagona metodologik asosda baholash zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqotning maqsadi — tijorat banklarining korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini baholashning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish hamda amaldagi holatni tahlil qilish asosida ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, guruhlash, qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar va koeffitsientli tahlil usullaridan foydalanilgan. Axborot manbai sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik ma‘lumotlari va tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari xizmat qilgan.

Tadqiqot doirasida banklarning korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini baholashning to‘rt blokli integral yondashuvi asoslandi: birinchi blok — hajm ko‘rsatkichlari (kredit qo‘yilmalari dinamikasi, o‘sish sur‘ati); ikkinchi blok — tarkibiy ko‘rsatkichlar (tarmoq, muddat va mulkchilik shakli kesimidagi taqsimot); uchinchi blok — sifat ko‘rsatkichlari (muammoli kreditlar ulushi, zaxiralar bilan qoplanish darajasi); to‘rtinchi blok — samaradorlik ko‘rsatkichlari (ROA, ROE, foizli marja, kapital yetarliligi). Ushbu bloklarning uyg‘un qo‘llanilishi bank faoliyatini bir tomonlama emas, balki kompleks baholash imkonini beradi.

Bank tizimining 2021–2024-yillardagi asosiy ko‘rsatkichlari tahlili quyidagi natijalarni ko‘rsatdi (1-jadval).

1-jadval

Tijorat banklarining korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyati ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.
Yuridik shaxslarga berilgan kreditlar, trln so‘m	208,4	250,6	292,1	341,7
Ularning kredit portfelidagi ulushi, %	72,1	70,8	69,4	68,2
Investitsion (uzoq muddatli) kreditlar ulushi, %	58,3	57,1	55,9	54,6
Muammoli kreditlar (NPL)	5,2	3,5	3,6	4,2

Ko‘rsatkichlar	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.
ulushi, %				
Aktivlar rentabelligi (ROA), %	1,8	2,1	2,4	2,2
Kapital yetarliligi koeffitsienti (CAR), %	17,2	17,5	17,8	17,4

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, tahlil qilinayotgan davrda yuridik shaxslarga berilgan kreditlar hajmi 208,4 trln so‘mdan 341,7 trln so‘mga yetgan, ya‘ni 1,64 barobar oshgan. Biroq bu o‘sish umumiy kredit portfelidagi ulushning qisqarishi (72,1 foizdan 68,2 foizga) bilan birga kechgan. Bu holat jismoniy shaxslarga kreditlashning jadalroq kengayishi bilan izohlanadi va korporativ segmentning nisbiy o‘rni pasayayotganini ko‘rsatadi.

Investitsion kreditlar ulushining 58,3 foizdan 54,6 foizga qisqarishi eng jiddiy tendensiya hisoblanadi. Uning asosiy sababi — banklar resurs bazasining muddat tuzilmasidagi nomutanosiblik: depozitlarning aksariyat qismi qisqa va o‘rta muddatli bo‘lgani holda, investitsion loyihalar 5–10 yillik moliyalashtirishni talab qiladi. Natijada banklar likvidlik riskidan qochish maqsadida uzoq muddatli qo‘yilmalarni cheklashga majbur bo‘lmoqda.

Kredit sifati ko‘rsatkichlari ikki bosqichli dinamikaga ega. 2021–2022-yillarda muammoli kreditlar ulushi 5,2 foizdan 3,5 foizga pasaygan bo‘lsa, 2023–2024-yillarda 4,2 foizgacha o‘sgan. Bu o‘sish, bir tomondan, pandemiya davrida qayta rasmiylashtirilgan kreditlarning muddati kelishi bilan, ikkinchi tomondan, ayrim banklarda kredit riskini baholash tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog‘liq. Aktivlar rentabelligining 2024-yilda 2,4 foizdan 2,2 foizga pasayishi ham aynan zaxiralarga ajratmalarning ortishi ta‘sirida yuz bergan.

Kapital yetarliligi koeffitsientining 17 foiz atrofida barqaror saqlanishi tizimning me‘yoriy talablardan yuqori zaxiraga egaligini bildiradi. Biroq bu zaxira investitsion faollikka aylanmayapti, chunki loyihalarni baholashda banklarning ixtisoslashgan kompetensiyasi va uzoq muddatli resurs manbalari yetishmaydi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, korporativ portfelning o‘sishi asosan ekstensiv omillar — qo‘yilmalar hajmini kengaytirish hisobiga ta‘minlanmoqda, intensiv omillar (loyihalar samaradorligini oshirish, sindikatlashtirilgan moliyalashtirish, risklarni taqsimlash mexanizmlari) esa yetarlicha qo‘llanilmayapti.

Birinchidan, tijorat banklarining korporativ kreditlash va investitsion moliyalashtirish faoliyatini baholash hajm, tarkib, sifat va samaradorlik bloklarini qamrab oluvchi integral yondashuv asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Faqat hajm ko‘rsatkichlariga tayanish faoliyat samaradorligi haqida noto‘g‘ri tasavvur shakllantiradi.

Ikkinchidan, tahlil davrida korporativ kredit portfeli hajman o‘sgan bo‘lsa-da, uning umumiy portfeldagi ulushi va investitsion kreditlar salmog‘i qisqargan. Bu bank tizimining iqtisodiyotni uzoq muddatli moliyalashtirishdagi ishtiroki susayayotganidan dalolat beradi.

Uchinchidan, investitsion faollikni oshirish uchun banklarning uzoq muddatli resurs bazasini mustahkamlash zarur. Bu yo‘nalishda korporativ obligatsiyalar chiqarish, xalqaro moliya institutlari bilan maqsadli kredit liniyalarini kengaytirish va uzoq muddatli depozitlar uchun rag‘batlantiruvchi shart-sharoitlar yaratish samarali hisoblanadi.

To‘rtinchidan, kredit riskini boshqarishda ichki reyting tizimlarini (IRB) joriy etish, loyiha oqimlarini stsenariy asosida modellashtirish va yirik loyihalarni sindikatlashtirilgan moliyalashtirish orqali riskni taqsimlash mexanizmlarini rivojlantirish tavsiya etiladi. Bu chora-tadbirlar muammoli kreditlar ulushini kamaytirish bilan birga banklarning investitsion loyihalarga qiziqishini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son “O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni. – www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-580, 05.11.2019). – www.lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining bank tizimi holati to‘g‘risidagi statistik byulletenlari (2021–2024 y.). – www.cbu.uz
4. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management and Financial Services. – New York: McGraw-Hill Education, 2013. – 736 p.
5. Saunders A., Cornett M.M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. – New York: McGraw-Hill, 2018. – 832 p.
6. Sinkey J.F. Commercial Bank Financial Management. – New Jersey: Prentice Hall, 2002. – 1024 p.
7. Berger A.N., Udell G.F. A More Complete Conceptual Framework for SME Finance // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30, No. 11. – P. 2945–2966.
8. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi: darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. – 452 b.
9. Toymuhamedov I.R. Tijorat banklari faoliyatini boshqarish. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020. – 268 b.